

Др ЧЕДОМИР БОГИЋЕВИЋ

ЗАКОНИК ПЕТРА I - МОСТ НА ПРИЈЕЛАЗУ ЦРНОГОРСКОГ ДРУШТВА У ГРАЂАНСКО СТАЊЕ ЦРНОГОРСКЕ ДРЖАВНОСТИ

1. Вријеме и услови настајанка Законика

На општеземаљској скупштини, коју је сазвао Владика Петар I (18/29. 10. 1798. године), у Манастиру Стањевићи, донесен је Законик обшчи црногорски и брдски (чл. 1 до 16), да се по њему "унапријед може владати и управљати наизглед прочијех народа од свијета". Законик је допуњен 17. 09. 1803. године на Скупштини у Цетињском Манастиру (чл. 17 до 33) у којем је инкорпорирана Стега из 1796. године.¹

Законик Петра I донијет је у доба када је Црна Гора била на пријелазу из предржавног у државно стање.² То је вријеме када се, на спољном плану друштва племенске организације дешавају крупни догађаји који су дали печат новим друштвеним односима (период непосредно после Француске буржоаске револуције), а на унутрашњем плану постојање племенских сукоба и њиховог сепаратизма, неизграђених друштвених и правних установа. Сликајући необуздани карактер Црногораца и стања "природне" слободе, Петар II Петровић у *Лучи микрокозма* пјева: "Ви не дате седлат ни уздати, правда ви је што је вама драго".

¹ Види ближе: Др Бранко Павићевић, *Петар I Петровић Њеџош*, Пергамена, Подгорица 1997; Др Д. Јанковић и др М. Мирковић, *Државно-правна историја Југославије*, Београд, 1997.

² Др Петар Стојановић, *Међусобни односи и међуујиниј законских јройиса и обичајног јрава у Црној Гори*, (Обичајно право и самоуправе на Балкану и у сусједним земљама), САНУ, Београд, 1974, стр. 326.

Све је било у преображају из стања нижих у стање виших облика државне организованости, гдје је систем обичајног права ("куштума земаљског") давао обиљежје укупном заосталом, друштвено-економском развиту, којем је недостајала чврста, организована и ефикасна принуда. Но, то не значи да у тако конзервативним друштвеним односима право нема карактер права. Дакле, у овом периоду нема организоване друштвене власти, што не значи да није било механизма за очување унутрашње структуре организоване друштвене заједнице. Племенска конфедерација, у којој је појединац био власт за себе, стварала је поред необузданог и охолог карактера људи још и иманентну предрасуду да је појединац неограничено слободан и да се никоме не покорава, сматрајући, с обзиром на морални средо личности, који је формирала специфична природа и услови живота, "да је најбољи онај који је у стању да себе никако не потчини"³. Дакле, иако код племена није било свијести о неком облику друштвене централизације, њихов положај у односу на спољне прилике и тешке унутрашње сукобе наметао је потребу њиховог уједињавања (Одлука и Стега, 1796), на основу моралног става, а касније (1798) санкционисања те воље законском природом.

2. Предконституционална основа Законака

Значај Законака општег црногорског и брдског (18/29. 10. 1798) не може бити аутохтоно посматран без довођења у контекст значаја великог правно-политичког споменика - Стеге (1796 - 20. 06. / 2. 07) која, као декларативни акт натплеменског карактера, успоставља територијално и политичко јединство Црне Горе и Брда, те као такав, и конституисалну основу будућег Законака.

Вриједност Стеге је, прије свега, у томе што је умјесто принудом, као врстом санкције, која карактерише модерни приступ нормативно-догматске концепције права инаугурисала моралне санкције (проклетство, искључење из општег црногорског збора), што је за Црногорце било теже и од смртне казне. Снага јединства Црне Горе и Брда на успостављању територијалног јединства почивала је не на страху од принуде и присиле, него на свијести као психичкој манифестацији воље. Морална санкција је најтежа санкција. Право постоји само уколико је као психичка манифестација свијести присутно у људској вољи која обухвата и свијест о обавезности примјене норме.

Стега се јавља као прокламовани израз воље Црне Горе и Брда између двије битке Црногораца са одметнутим отоманским вези-

³ Алекса Матановић, *Из кривичног и грађанског права Црне Горе*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, књига I, број 5/1920 страна 353.

ром Махмут-пашом 1796. године, на Мартинићима и на Крусима, гдје су Црногорци однијели величанствене побједи које су Црну Гору у свијет узнијеле и славом овјенчале "док траје свијета и вијека".

Колика је вриједност Стеге види се и по чињеници да Законик опшчи црногорски и брдски из 1798, чије се санкције у основи заснивају на присили као нужном изразу државног организовања, није био моћан да обезбједи примјену без дејства моралних санкција, због чега су све одредбе о Стеги инкорпориране у допунама овог Законика из 1803. године.

3. Ойшїиє вриједностїи и значај Законика

3.1. Уставноправна конституција

Законик опшчи црногорски и брдски (1798/1803) је кодекс прописа различите правне природе, који регулише одређене друштвене односе, који се, са становишта времена у којем су донијети, сматрају најважнијим за егзистенцију колективности као државноправне заједнице. Он је, прије, акт највише снаге, који има, у најужем смислу ријечи, уставноправно значење.

Њиме је успостављен суверенитет државноправно организоване друштвене заједнице - Црне Горе и Брда. Он је, можемо рећи, први писани акт уставног значења у црногорској историји.

Закоником се осигурава успостављено територијално и политичко јединство Црне Горе и Брда, за које "дужност сваког сина отечества веже и понуда да он буде вјеран и уздан своме отечеству и да ниједно благо и богатство од тога раздвојити не може" (чл. 33). Петров законик представља Црну Гору европским народима и државама као стварно независну и самосталну земљу која није више само побуњена област Отоманске империје.

Законик инаугурише начело владавине права, што је, посматрано са становишта идеје права, како у његовом стварању тако и у његовој примјени, било достигнуће на разини модерних европских држава и њених народа, јер умјесто владавине људи успоставља владавину закона, а све у циљу интеграције колективитета и индивидуа у "добри поредак" који одише "јединством, миром и тишином" (чл. 1).

Наспрам установе слободе, која је генеричко и онтолошко својство црногорског бића, Законик са друштвеном праксом, успоставља највише органе државне власти са њиховим надлежностима:

Скупштина - законодавство, међународни односи, питања рата и мира;

Правитељство суда црногорског и брдског (познатији у народу под именом "Кулук" због напорног и бесплатног рада његових чланова - "кулучење". Понекад се називао и Сенат) - судска власт, са управном влашћу;

Владика - врховни поглавар - извршна власт (вођење спољне и унутрашње политике);

Народна канцеларија са секретаром - управна власт.

Законик уводи ред и правну сигурност у земљи, законити суд и правитељство, те према осталом свијету, у међународно-правном смислу, Црна Гора и Брда су уређена држава са органима принуде формираним по начелу одијељености државних функција власти (чл. 18 и 31).

Законик штити успостављене облике својинских односа и успоставља гаранције својине: ко убије или рани лупежа затеченог у крађи не сноси одговорност (чл. 13).

Судска власт организована је по принципу самосталности и независности: у суђењу су судије постављени гласом народа а не као најамници, "као отци и прави љубитељи отечества" (чл. 22/1) који на темељу разума и мудрости спознају што је "праведно, свето и благоугодно" (чл. 22/2), да не суде "по хајтеру", "него по правници, малому како и великому" (чл. 22/3) уз процесне гаранције контрадикторности поступка (чл. 22/4). Нико од Црногораца није овлашћен да сам себи прибавља правду без питања суда и правитељства (чл. 18).

Сматрамо да је овим кодексом уставноправног карактера успостављен систем владавине права, и по модерним концепцијама ове идеје чији супстрат чине: ограничење носилаца власти, организациона и функционална подјела органа државне власти, заштита слобода и гаранције својине.

3.2. Кривичноправни пројекат

Законик Петра I је првенствено управљен на заштиту живота и слободе личности. Он је окренут против крвне освете као зла које је створило вјечити немир, несигурност, међуплеменски рат. За крвну освету, по Законику, нема откупа никаквим благом. Убиство без кривице и нужде плаћа се животом. Умјесто колективне одговорности Законик уводи начело индивидуалне одговорности учиниоца, чиме се равна са модерним кривичним законима Европе који говоре о субјективној одговорности учинилаца казних делата. Нехотично убиство се третира блаже ("такво зло пристоји судом лијечити, колико се може боље учинити" - чл. 9).

Нехат је привилегована кривица која се лијечи мирењем странака и имовинском компензацијом за учињено дјело. У

кривичном праву владао је принцип партикуларизма - законско право, али и обичајно кривично право које се примењивало на просторе који нијесу уређени законским нормама. Умјесто појединца, гоњење за деликте преузима држава. "Задат је одлучан ударац приватној репресији"⁴.

Саучесништво се санкционише истим кривичноправним третманом као извршилаштво.

3.3. Приватно право (својинска заштита)

Законик успоставља темељно начело имовинског права: заштиту власника од невласника. Својина је добро које ужива заштиту закона. Крађа је најтеже кривично дјело. Код сузбијања напада на личност и имовину Законик обједињује приватну и јавну репресију (ко убије лупежа не сноси одговорност - начело је чл. 13 Законика). Он је првенствено штитио вриједности које су иманентне робно-новчаној привреди а не натуралној која је у то вријеме била доминантна. Он је од установа имовинског права обрадио једино право прече купње - пријекупа (чл. 15). Све је препуштено обичајном праву. Штета, дуг и имовински односи не могу се ријешити "без руке суда" (чл. 16).

3.4. Међународни односи

Петар I је добро знао да без економске размјене и правног промета са Боком, Црна Гора као сиромашна земља не може опстати. Постојала је нераскидива органска веза између Црне Горе и Приморја. Такве везе доносе на "обје стране узајамну корист и срећу" и слога међу њима треба одржати "мир и тишину сусједства" (чл. 18). Законик је одлучно ударио на самовољство и освете Црногораца у односу на Приморје, за шта су подложни кастигу, као да су их починили у Црној Гори.

У односу према турској територији Законик има другачији однос: тешки услови живота наметали су потребу да се крађа и упади на ове територије не кажњавају, што је био одраз схватања тадашње такозване "ратне привреде" и обичајног права.

3.5. О суђењу

Правитељство суда црногорског и брдског било је први редовни суд, установљен, институционално, законским актом.

⁴ Др Петар Стојановић, *Законик обичи црногорски и брдски и Законик Данила I*, Цетиње, страна 30.

Имајући у виду почетке стварања јавноправне власти тадашњег времена са организационо функционалним устројством органа државне власти, може се рећи да је суд био фундаменталног значаја за један тада нови државноправни облик друштвеног живота. Законик у члану 20 одређује: "Ни један народ не може бити честит и срећан у којем законитог суда и правитељства нема...".

Законик је посветио доста пажње организацији судова и судском поступку (грађанска и кривична процедура) - 12 од укупно 33 члана. Др Петар Стојановић сматра да је то несразмјерно много.⁵ "Судити је исто што и владати". Сваки главар је потенцијални судија. Судска власт конзумира управну власт.

Природа судске функције извирала је, по Законнику, из божанске власти ("по вољи божјој"), за судије постављене на темељу народне воље (земаљска власт - "гласом народа постављен"). Судије су биле плаћене за своје дужности које су обављали као главно занимање ("на општенародни трошак") и "до краја времена за које су постављени", (чл. 26 и 29). Иза њиховог рада и одговорности стајала је држава. Судија је уживао потпуну и неприкосновену заштиту.

Законик је увео начело непристрасног суђења, чиме је у својим коријенима успоставио тзв. природног и непристрасног судију. Злоупотреба стављања на страну једне од странака (давуција) да се само "његова ријеч броји", суђење "по хајтеру" умјесто по правди и примање мита - санкционисано је прогоном и лишавањем главарске части, као и жестоких кастигом (чл. 23 до 24). Истом третману подлијежу и кулукције као носиоци управне власти (чл. 23 до 25).

Др Секула Дрљевић оспорава тврдњу Д. Милаковића (у његовој "Историји Црне Горе") да је Кулук постављен 1803. године. С. Дрљевић сматра да је Кулук као правна установа добио егзистенцију већ 1798. године, али друштвене околности нијесу дозволиле да његова функција дође до изражаја у стварном животу. Зато, по Дрљевићу, Скупштина из 1803. године није била сазвана ради извршења "какових легистативних радњи, него да племенске старешине поново приме Законик и тиме му обезбиједи, утврђујући заклетвом његову обавезност, ступање на снагу и да даду пристанак на увођење у живот установе Кулука, који је значајно сужавање њихове правосудне и управне власти у племенима".⁶ Све ово указује на чињеницу да се обичајно право снажно супротстављало законској форми, и да Кулук практично није био врховни земаљски суд

⁵ Види: Др Петар Стојановић, *Законик Владике Петра I*, страна 73.

⁶ Др Секула Дрљевић, *Организација црногорских редовних грађанских судова у свом историјском развоју*, Архив за правне и друштвене науке, бр. 5/6/1910, страна 389-390.

него "примиритељно вијеће које је путовало по племенима и упливисало у правцу измирења".⁷

Правитељство суда црногорског и брдског бројало је на почетку свог проглашења 50 чиновачелников. Није сачуван списак судија из 1798. године, али јесте из 1789, са септембарске скупштине у Цетињу, када су положили заклетву.⁸

3.6. Државне финансије

Владици Петру I, "велемудром надвременику" (Ч. Лучић), изузетном мислиоцу, полиглоти и војсковођи, била су позната сва европска духовна струјања тог времена. Он је познавао учење и Монтеѕкјеа и Русоа, и хеленских филозофа. За њега се може рећи, са становишта права, да је први који је законодавним актом увео начело државних финансија. Али, истовремено, било му је јасно да би, због свијести Црногораца и њиховог иманентног својства као слободних људи ("ове горе не трпе регуле"), присилно увођење пореза значило сукоб са тадашњим правним схватањем племена и њиховим појмовима о слободи, и да би (таква принуда) значила негацију њихове аутономије, што би значило, како истиче др Секула Дрљевић, "редуцирање њихових ратних подвига за државну независност."⁹ Зато је он обавезу пореза схватио, као у старој античкој Грчкој, као добровољну дужност која би прерасла у обичајно право. Он није запријетио никаквим казнама и санкцијама због неплаћања пореза, али је указао на државни разлог, и у самој норми чл. 20 Законика на њен *ratio legis*, каква добробит може настати плаћањем пореза. Монтеѕкје је први теорију обавезности пореза објашњавао путем разлога цијене, односно разлога уживања. Та обавеза плаћања пореза није произлазила из разлога силе државне, нити из разлога жртве грађанина, него из потребе заједничког живота. Очигледно је да је Петар I, познајући ову концепцију Монтеѕкјеа, у чл. 20 Законика одредио: "зато, сви народи на свијету, на свако годиште, дају у општу мирију порез колико је у којему мјесту и држави речено, а то не дају за друго без за самије себе да се за оне новце држи правитељство, суд и војска, који ће их бранити и чувати од свакојега зла и опакога чојека да они могу мирно и без страха своје послове обаљати и спокојно у мирноћи живјети." Најсигурније, да је због неплаћања пореза и недостатка сталне помоћи, прије свега од Русије, и сама институција Кулука имала перипетија у увођењу у живот.

⁷ Ibidem, страна 392.

⁸ Др Бранко Павићевић је у навођеном дјелу ("Петар I Петровић Његош") на основу извора Душана Вуксана, објавио списак чланова Централног суда (страница 192 и 193).

⁹ Ibidem, страна 392.

4. О примјени Законика

У нашој правној историографији веома је присутно становиште да Законик Петра I није примјењиван у пракси, те да је он само мртво слово на хартији. Оваквог гледишта је био и Валтазар Богишић, сматрајући да је Законик био само једна форма предлога.

Сматрамо, полазећи прије свега од драгоцјеног научно-истраживачког рада и изворне грађе проучене током таквог истраживања од стране др Петра Стојановића,¹⁰ да без сумње можемо констатовати да је Законик имао свој правни живот преко којег је ушао у правну свијест Црногораца.

У најпотпунијем и насистематичнијем историографском дјелу о Црној Гори написаном до почетка 20. вијека - "Историји Црне Горе и Босне" - француски историчар Пјер Кокел (P. Coquelle) на посебан начин упућује на закључак о животу Законика: "16. октобра 1803. године, неколико судија који су примили дарове од стране парничара били су проглашени кривим као прекршиоци закона и строго кажњени. осим тога, њихова осуда је била увелико обнародована".¹¹

Истраживачки рад на проучавању овог питања не може бити заустављен на линији догматског приступа и формалистичког проучавања историјске грађе која своје закључке темељи само на оним писаним исправама и документима која се изричито позивају на текст Законика или његове конкретне одредбе. Таква гледишта запостављају вријеме и околности у којима се примјењивао Законик, образовни ниво његових непосредних актера у процесу примјене, рудиментарне почетке развоја начела писмености у односу на доминантно начело усмености.

Такође, *ipso facto*, Законик је оставио снажан печат у психологији и правној свијести црногорског народа. Појединци су према њему усклађивали своја понашања и односе, при чему су своју диспозицију у поступању заснивали на свијести о обавезности законских норми које су се интегрисале у њихове психичке манифестације (у теорији права познато као систем примарне ефикасности норме, гдје се примјена везује за диспозицију а не за њену санкцију) и претежним дијелом на страху од посљедица принуде - "каштига" (у теорији права познато као систем секундарне ефикасности права који своју примјену заснива на санкцији односно страху од принуде).

¹⁰ Види опширно: Др Петар Стојановић, *Међусобни односи и међуујмицај законских пројиса и обичајно право у Црној Гори*, стр. 329 до 331; *Законик обичи црногорски и бруски - Законик Владике Петра I*, Цетиње 1982. стр. 27-24 (приредио Д. Мартиновић).

¹¹ Пјер Кокел, *Историја Црне Горе и Босне*, ЦИД Подгорица, 1998, стр. 280 (приредили: Бранко Ковачевић и Владета Цвијовић).